

Aletamine maastikukujunduse- ja kultuuritegurina Põhja-Euroopas ja Eestis

Ülle Tarkiainen

Alepõletamist on kujutatud Olaus Magnuse raamatus „Põhjamaade rahvaste ajaloo” (1550). Pildil võib näha üheaegselt alepõletamise kolme faasi: laasitud ja kooritud ning kuivama jäetud kuused, põlevad oksahunnikud ja küpsev vili. Repro

Sissejuhatus

Aletamine on kõikjal maailmas olnud põluharimise esiaste, mis säilitas oma tähtsuse ka pärast maaharimise muutumist peamiseks elatusalaks. Metsa ja võsa põletamist haritava maa saamiseks ja ka kütise tegemist põllumaa väetamiseks võib kohata laial alal alates Põhja-Ameerika indiaanikultuuridest kuni Aafrika ja Kagu-Aasia troopiliste kultuurideni. Eriti oluline on see elatusala olnud Põhja- ja Ida-Euroopa okaspuu- ja segametsavööndis, aga

ka Aasia põhjaosades osalt veel rändkarjakasvatusega tegelevate hõimude juures. Tõelise õitsengu peamise elatusalana küttimise ja kalastamise kõrval saavutas aletamine väga hõredalt asustatud okasmetsavööndis, nii Venemaal kui ka Soomes ja Skandinaavia keskosas, kus aletamisest kujunes laiaulatuslik ja tootlik süsteem, seni kuni see oli ainsaks metsade kasutamise vormiks.

Eestis on aletamise kohta olemas üsnagi rikkalik kirjandus. Tuleviljeluse teaduslikule uurimisele Eestis pani aluse Paul Johansen,

käsitledes muu hulgas ka varasemate ürikute teateid aletamise teel saadud võsa- ehk metsapõldude kohta.¹ Põhjanev töö Eesti maakasutusest 16. ja 17. sajandil ilmus Herbert Ligi sulest 1963. aastal.² Selles on põlispõldude kõrval pööratud suurt tähelepanu võsamaale – mis oli tol ajal enamasti otseselt seotud tuleviljelusega – ja antud põhjalik ülevaade nii aletamise kui ka kütise tegemise meetoditest. Viimase paari aastakümne jooksul on huvi aletamise vastu kasvanud kogu Põhja-Euroopas ja see on leidnud vastukaja ka Eestis. Suuri edusamme on tehtud varase maaviljeluse, muu hulgas ka aletamise jälgede ja selle loodusele avaldatud mõju uurimisel.³ Suuremat tähelepanu on hakatud pöörama nii võsamaadele kui ka tuleviljeluse kasutamisele selle lõppfaasis, enamasti 19. sajandil.⁴ Sellega seoses – küll eelkõige etnograafilistele materjalidele tuginedes – on tõstatatud ka küsimus vajaduse kohta ümber hinnata seniseid uurimistulemusi tuleviljeluse osatähtsuse osas eelkõige selle kasutamise lõpuaegadel.⁵

Eeltoodud põhjustel on käesolevas artiklis põhjust veel kord pöörduda aletamise juurde ajavahemikul 16. sajandi lõpust kuni 17. sajandi lõpuni, et täiendada ja täpsustada selle aja kohta olemasolevad teated viimatel aastakümnetel Põhjamaades tehtud uurimuste valguses. Kui Eestis on vahet tehtud eelkõige põlismetsaalel ja metsanoorendikus tehtud alal, siis nüüd on põhjust eristada

aletegemist okaspuumetsas ja segalehtmet-sas ning pöörata tähelepanu ka eri rukki-sortide kasvatamisele. Kui suures ulatuses tehti Eestis alet okaspuumetsas ja kas sel puhul kasutati eri menetlust? Millised olid mõisate ja talude võimalused aletamiseks? Alepõletamise leviku jälgimine Eesti eri piirkondades 17. sajandi lõpul annab suuna aletamise võimaluste hindamisele ka järgnenud sajanditel. Tuleviljeluse käsitlemine 18. ja 19. sajandil selle lühikese artikli raamidesse siiski ei mahu, selleks oleks vaja põhjalikult ja komplekselt käsitleda eri allikaliikidest saadud teateid, kasutades nii maamõõtmiste materjale ja kaarte kui ka vakuraamatute ning teiste allikaliikide andmeid.

Käesoleva artikli puhul on aluseks olnud 16. sajandi lõpu ja 17. sajandi alguse, aga ka 1688.–1690. aasta revisjoni andmed ning nendega paralleelselt on kasutatud ka enamasti 1680. aastatest pärit kaarte ja kaardi-kirjeldusi. Hea ülevaade aletamise kasutamise kohta annavad tolleaegsed põllumanduslikud käsiraamatud, näiteks J. Hermann'i „Lieffländischer Landman“ (Riga, 1662, esimene trükk), S. Guberti „Stratagema Oeconomicum oder Akker-Student...“ (esimene trükk Riga, 1649) ja ka „Der Getreue Amt-Mann oder Unterricht eines Guten Haus-Halters“ (Riga, 1696) ning veel hilisemast ajast eelkõige J. B. Fischeri „Liefländisches Landwirtschaftsbuch“ (Halle, 1753).

¹ P. Johansen. Siedlung und Agrarwesen der esten im Mittelalter. Ein Beitrag zur estnischen Kulturgeschichte. Verhandlungen der Gelehrten Estnischen Gesellschaft. Bd. XXIII. Dorpat, 1925, lk. 81–83.

² H. Ligi. Põllumajanduslik maakasutus Eestis XVI–XVII sajandil. Tallinn, 1963.

³ V. Lang. Varane maaviljelus ja maaviljelusühiskond Eestis: ääremärkusi mõningate arengutendentside kohta. – Muinasaja teadus 3. Eesti arheoloogia historiograafilisi, teoreetilisi ja kultuuriajaloolisi aspekte. Tõid arheoloogia alalt. Tallinn, 1995, lk. 116–181; V. Lang. Baltimaade pronksi- ja rauaaeg. Tartu, 2007; A. Kriiska. Aegade alguses. 15 kirjutist kaugemast minevikust. Tallinn, 2004; G. Vedru. Maastik, aeg ja inimesed. – Keskus – tagamaa – ääreala. Uurimusi asustushierarhia ja võimukeskuste kujunemisest Eestis. Muinasaja teadus 11. Tallinn-Tartu, 2002, lk. 101–122; K. Kihno. Hino Mustjärve ümbruse taimkatte areng. – Interdisiplinaarseid uurimusi arheoloogias. Loodus, inimene ja tehnoloogia 2. Muinasaja teadus 17. Tallinn-Tartu, 2008, lk. 231–245.

⁴ T. Meikar, V. Uri. Võsamaade majandamisest Eestis. – Eesti metsad ja metsandus aastatuhandevahetusel. Akadeemilise Metsaseltsi Toimetised XI. Tartu, 2000, lk. 103–120; L. Jääts, K. Kihno, P. Tomson, M. Konsa. Tracing fire cultivation in Estonia. – Forestry Studies. Metsanduslikud uurimused, vol. 53. Tartu, 2010, lk. 53–65; L. Jääts, M. Konsa, K. Kihno, P. Tomson. Fire Cultivation in Estonian Cultural Landscape. – The Space of Culture – the Place of Nature in Estonia and Beyond. Approaches to Cultural Theory Series, vol. 1. Tartu, 2011, lk. 165–180.

⁵ L. Jääts, K. Kihno, P. Tomson, M. Konsa. Tracing fire cultivation, lk. 168; L. Jääts, M. Konsa, K. Kihno, P. Tomson. Fire Cultivation, lk. 59.

Aletamise vormid

Aletamine on algselt olnud üsna väikeses ulatuses toimunud lehtmetsade langetamine ja põletamine. Lehtpuud, eriti kased, langevati kevadel, kui need olid puhkenud lehte, ja põletati suve alguses.⁶ Tuhaga segunenud maa (*tulimuld*) kobestati ettevaatlikult äkke või rehaga, harvem harkadraga. Seejärel külvati põllule oder, mis andis esimesel aastal hea saagi. Väljakurnatud alemaad jäeti sööti ja need muutusid looduslikeks heinamaadeks, niitudeks, kus karjatati lehma ja lambaid, kuni need uuesti võsastusid ja paigale kasvas noor kasemets. Mõne aastakümne pärast seda protseduuri korrati, kased langetati, maa põletati ja oder külvati uuesti alepõllule. Aletamist kasutati iseseisva maaharimismeetodina, kuid aletamise teel toimus ka põlispõldude rajamine.⁷ Aleviljelemine oli palju tömahukam kui põlispõllu harimine ja seetõttu sobis see hästi suurperede süsteemiga. Saak ei jäänud vaid peremehe salve, vaid jagati võrdselt töötajate vahel – samal moel kui küttide ja kalastajate saak –, milles võib näha muistse algelise tavaõiguse jooni.

Teine, palju keerulisem ja nõudlikum aletamise vorm oli okasmetsade põletamine. Eestis oli okasmetsi (kuuse- ja männimetsad) suhteliselt vähe voortel ja küngastikel, kuid Põhja-Euroopat ja Aasiat katsid suured okasmetsad, mis olid sealsetel moreenimaadel väga levinud, kusjuures kuused kasvasid paksema mullastikuga piirkondades ja männid kuivematel aladel. Okaspuumetsa tuhk on

erilaadsete omadustega ja kultuurtaimed kasvavad seal eri moel. Okasmetsaale päritolu ja vanuse suhtes on mitmeid eri seisukohti. Soome tuli see meetod ilmselt ida poolt kas hilisel või varasel keskajal, kuid kaas-aegse arheoloogia andmetel võib seda tüüpi okasmetsaale tegemine ulatuda hilisesse raua-aega.⁸ Igatahes on selge, et tegemist ei olnud lõplikult väljaarendatud meetodiga, vaid see arenes pidevalt vastavalt kohalikele tingimustele ja kujunes oma kõige paremini tuntud moel välja alles Savos.⁹

Ilmselt on *huuhta* alemeetod kujunenud alguses välja soomeugri rahvaste juures Põhja-Venemaal. Arvatavasti oli tegemist vepslastega, kes algselt asusid Laadoga ida- ja kagurannikul ja levisid sealt ida, põhja ja kagu suunas. Teine, vähem usutatav võimalus on, et selle meetodi kasutuselevõtjad olid karjalased. *Huuhta* meetod oli algselt seotud ühe aletamise ja ühe saagiga, mis saadi kolmandal või neljandal aastal pärast puude langetamist. Kõige parema saagi andis suurde kuusemetsa tehtud ale, eriti sellisesse metsa, mis paiknes kõrgel moreenmaal.¹⁰

Soomes on ka sõnavaras tehtud selget vahet okasmetsa- ja lehtmetsaale vahel. Kui esimesena mainitu kohta kasutati nimetust *huuhta*, siis lehtmetsaale kohta olid kasutusel sõnad *tulimaa*, *rieskamaa* ja *vierumaa*.¹¹ Kõige tavalisem on sõna *kaski*, millega tähistati segametsas tehtavat alet, tuhamaad, kuid mis on ka üldkasutatav termin aletamise kohta. *Kaski* (eesti ale) on germaani laensõna, mille algvorm on rootsi sõna *tuhk*, *aska*.¹² Aleta-

⁶ U. Emanuelsson. Samspelet mellan landskapets utveckling och människans produktionsmetoder. – Agrarhistoria. Red. B. M. P. Larsson, M. Morell, J. Myrdal. Stockholm, 1997, lk. 47–55; N. Cserhalmi. Fårad mark. Handbok för tolkning av historiska kartor och landskap. Lund, 1998, lk. 68–72; E. Klement'ev. Tdadicionnye xozjajstvennye zanjatija. – Pribaltijsko-finskie narody Rossii. Moskva, 2003, lk. 369; N. Šylgina. Xozjajstvennye zanjatija i material' naja kul'tura. – Pribaltijsko-finskie narody Rossii. Moskva, 2003, lk. 561.

⁷ M. Huurre. Maatalouden alku Suomessa. – Suomen maatalouden historia I. Perinteisen maatalouden aika. Esihistoriasta 1870-luvulle. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 914:1. Helsinki, 2003, lk. 40.

⁸ M. Wedin. Det skogsfinska kolonisationen i Norrland. Trondheim, 2007, lk. 141.

⁹ M. Wedin. Den skogsfinska kolonisationen, lk. 142.

¹⁰ E. Orrman. Keskiajan maatalous. – Suomen maatalouden historia I. Perinteisen maatalouden aika. Esihistoriasta 1870-luvulle. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 914:1. Helsinki, 2003, lk. 99.

¹¹ M. Wedin. Det skogsfinska kolonisationen, lk. 141.

¹² U. Salo. Ajan ammoisen oloista. Satakunnan ja naapurimaakuntien esihistoriaa. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1093. Helsinki, 2008, lk. 89. Eestis tähendab sõna *kask* tuhamaa peamist puuliiki, kaske. Muidugi ei tähenda see, et ise aletamine oleks Soomest Eestisse siirdunud nähtus, sellised assotsiatsioonid on keeleliste laenude maailmas üsna tavalised.

Alepõletamine –
„kask palab”.
Esiplaanil „virang”.
Foto: T. Pedak,
A. Peterson.
ERM Fk 1474:148

mist tähistav sõnavara oli Soomes väga rikalik: lisaks eelmainitutele kasutati sõna *palo* hiljuti põletatud, *halme* seemendatud ja *aho* mahajäetud alepõllu ning *työsiö* aletamiseks sobiva metsa tähistamiseks.

Okaspuuale (*huuhta*) tegemine algas sellega, et suured okaspuud kooriti ja laasiti ning seejärel jäeti mitmeks aastaks püsti kuivama.¹³ Mõnikord võttis see kuivamine kaua aega, isegi kuni kümme aastat. Seejärel puud langetati, kusjuures kõige tugevamad puud jäeti keskele püsti ja ale sai veel üks-kaks aastat kuivada ning alles seejärel see põletati.¹⁴ Ühtlasemaks põlemiseks veeretati puid maapinnal. Primitiivsemate vormide puhul toimus külv kohe, kui maa oli veel soe, ja alepõllu pinda ei valmistatud mitte mingil moel külviks ette. Enam arenenud vormide puhul oodati sügiseni ja talirukis külvati maha veel enne talve tulekut.¹⁵ Esimene pilt *huuhta*-

meetodil tehtud alest leidub Olaus Magnuse teoses „Põhjamaade rahvaste ajalugu” (1550) ja selle kohta on põhjaliku kirjelduse esitanud Hjalmar Grape.¹⁶ Pildil võib näha aletsükli kolme faasi: aletamise ettevalmistamine puude laasimise ja kuivatamise näol, ale põletamine ja lõpuks sellel vilja kasvatamine.¹⁷

Kõige paremini sobis oksapuutuhaga väetatud maal kasvamiseks eriline peeneteraline rukkisort, nn. alerukis ehk puhmasrukis (juurerukis) – kaheaastane taim, mis võis kasvada kahe meetri kõrguseks.¹⁸ Kui tavalist põllurukist hakati Soomes kasvatama alles varasel rauaajal ja see tuli Soome lääne poolt (sõna *ruis* on germaani ja skandinaavia päritolu laensõna), siis suure saagikusega alerukis levis Ida-Soome kagu poolt alles 12. sajandil.¹⁹ Selle päritolu on jäänud ebaselgeks ja suuremas ulatuses hakati seda kasvatama alles 15. sajandi lõpul ja 16. sajandil.²⁰

¹³ Suurale kohta vt. ka H. Ligi. Põllumajanduslik maakasutus Eestis, lk. 60, viide 152.

¹⁴ E. Orrman. Keskiajan maatalous, lk. 99.

¹⁵ A. M. Soininen. Vanha maataloutemme. Maatalous ja maatalousväestö Suomessa perinnäisen maatalouden loppukaudella 1720-luvulta 1870-luvulle. Historiallisia tutkimuksia 96. Helsinki, 1974, lk 62–64.

¹⁶ H. Grape. Studier i Olai Magni författarskap. Ett bidrag till den götiska räkelsens historia. Akademisk avhandling. Uppsala, 1942, lk. 197. Pilt on publitseeritud näiteks: E. Orrman. Keskiajan maatalous, lk. 98.

¹⁷ Aletamise kolme faasi on eristatud ka teisel moel: alepõllu külviks ettevalmistamine, sellel vilja kasvatamine ja söötisolek. Viimases faasis kasvas põllule taas aletegemiseks kõlblik mets peale (E. Öpik. Maaviljelus. – Eesti talurahva ajalugu 1. Eesti Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituut. Tallinn, 1992, lk. 328).

¹⁸ M. Wedin. Den skogsfinska kolonisationen, lk. 141.

¹⁹ M. Huurre. Maatalouden alku Suomessa, lk. 48.

²⁰ Ka sürjakomid on põlismetsaale külvanud rukist, mille saagikus oli 10–20 seemet. Vt. A. Peterson. Lisandeid sürjakomi põllunduse ja ehitiste uurimisele. – Etnograafiamuuseumi Aastaraamat XXXII, 1981, lk. 80–81.

Alerukis suutis kõige paremini ära kasutada okaspuumetsa põlemisel vabanenud toitained. Seemned külvati alepõllule väga hõredalt, sest alerukis kasvas põõsana, nii et igast seemnest tõusis kümneid kõrsi ja neist iga ühe otsa kujunes viljapea. Seetõttu oli saakki õnnestumise korral ebatavaliselt suur: 50–60, isegi mitusada uut seemet iga külvatud seemne kohta. Lehtpuuale puhul oli saak umbes 20 uut seemet iga külvatud seemne kohta ja põlispõllul oli saak sellest veel tunduvalt väiksem, 3–4 seemet.²¹ Seega tasus alepõletamine õnnestumise korral täielikult ära, kuid muidugi oli ka aletajate tööpanus olnud suur. Mõningatel andmetel on pärast esimese rukkisaagi saamist külvatud järgmisel aastal otra või kaera. Aletamine võimaldas tasandada riske, sest alerukis ei olnud nii kuivakartlik kui põllurukis.²² Alerukis kartis seevastu külma ja uurimustes on näidatud, et umbes igal kümnendal aastal tabas alepõlde täielik ikaldus.²³

Huuhta puhul ei kasutatud töövahendeid, seeme külvati mulda ja seda ei valmistatud mingil muul moel ette. Rukis oli kõige tavalisem alevili, aga alepõllul kasvatati ka otra, kaera, naereid, ube ja herneid, harvemini ka humalaid ja tatart. Algsed alepõllud olid väikesed ja neid kasutati lühikese aja jooksul. Kui paari saagi järel olid toitained maast imetud, siis aletati uus ala. Samaaegselt tekitas aletamine sellel kohal tugevama omandiõiguse.²⁴ Soomes, kus lisaks okaspuualele tehti muidugi ka sega- ja lehtmetsaale, vähenesid aletamise tulemusel kuusemetsad ja lisandusid lehtpuud. Seal, kus aletamise tulemusel oli pinnas väga viletsaks jäänud, pääsesid võidule männid.

Alepõllunduse ajal pidid igal talul olema suured metsad, millest osa oli ühel korral aletatud. Seejärel sai maa puhata paar aastakümnet, kuni sinna kasvanud mets sobis taas

aletamiseks. *Huuhta* meetodi puhul oli metsa uuenemise aeg kõige pikem: alepõld rajati samasse kohta alles 40–50 aastat pärast eelmist puude langetamist. Seetõttu nõudis see meetod erakordselt suuri metsi. On välja arvestatud, et Savos vajas üks talu alemetsa 45 aasta pikkuse tsükli puhul umbes 115 ha ja lisaks sellele veel 30 ha põletus- ja muude majapidamispuude jaoks. Selle hulka ei ole arvatud soid, kaljusid ja toitainetevaeseid liivamaid. Kui arvestada, et *huuhta* alesse külvati vilja kahel aastal, kusjuures teine aasta külvati suvilja, siis oli vaja tunduvalt väiksemat metsaala, sest otra külvati ales tunduvalt tihedamalt kui rukist. Sel juhul vajas üks talu 36 hektarit metsa, ja kui võtta arvesse ka tarbepuu vajadus, siis kokku 66 hektarit. Ilmselt oli tegelik vajalik metsaala nende kahe äärmuse vahel, kuid siiski ülemisele piirile lähemal. Suuremas osas Savos oli uusaja alguses metsamaid veel piisavalt, kuid maakonna lõunaosas oli piirkondi, kus alemetsa oli selgelt alla 100 ha talu kohta. Nendes piirkondades on juba keskaja lõpul olnud vaja lühendada aletamistsüklit või üle minna kaheaastasele alele.²⁵

Huuhta aletamisega oli seotud pidev ühest aastast teise korduv metsa langetamine ja põletamine, et saada maapind külviks valmis. Kõige raskem oli töö algusperiood. Alepõletaja tööpanus oli suur, sest aled paiknesid enamasti kaugel viljeleja kodust ja sinna tuli kaugelt käia. 16. sajandist teada olevate andmete põhjal on välja arvestatud, et ühe külvitündri kohta kulus 66–143 tööpäeva. Põlispõllu harimisel oli 19. sajandi alguses ühe tündri maa harimiseks vaja ainult 8 meestööpäeva. Saak oli aletamisel siiski mitmekordne. Kuna *huuhta* oli töömahukas, siis olid sellega seotud suurpered Ida-Soomes.²⁶ Savos olid enamasti suurpered, kuid oli ka väiksemaid peresid, mis

²¹ A. M. Soininen. Vanha maataloutemme, lk. 65.

²² I. Nummela. Asutus, peltto ja karja. – Suomen maatalouden historia I. Perinteisen maatalouden aika. Esihistoriasta 1870-luvulle. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 914:1. Helsinki, 2003, lk. 147.

²³ K. Lööv. Svedjefinnen – om 1600-talets finska invandring i Gävleborgs län. Gävle museums rapport 1985:1. Gävle, 1985, lk. 43–44.

²⁴ M. Huurre. Maatalouden alku Suomessa, lk. 38–39.

²⁵ E. Orrman. Keskiajan maatalous, lk. 101.

²⁶ Suurpereks on varem loetud sellist majapidamist, kuhu kuulus kaks abielupaari, enamasti isa ja poja pered. Nüüd on see määratlus täpsem: suurpereks loetakse ainult sellised pered, kuhu kuulus vähemalt kolm sugulussuhetes olevat abielupaari või vähemalt kaks abielupaari, kes ei olnud omavahel sugulased.

moodustasid ilmselt aletamise jaoks ühiseid aleühisusi, kus võisid osaleda ka maatud. Osa viljast saadi ka põlispõldudelt, kuigi nende osa oli veel uusaja alguses vähene.²⁷

Alepõletamise ja osalt ka põlluviljeluse eelduseks oli eriline vilja kuivatamise süsteem, mis eeldas rehe olemasolu. Rehi oli nii Kesk- ja Lääne-Euroopas kui ka Lõuna-Skandinaavias tundmatu. Seal kuivatati vilja külmas küünis. Samalaadne oli olukord ka lõunapoolses Ida-Euroopas, Lõuna-Vene viljarikastel legendikkudel, kus peksmine toimus tavaliselt lageda taeva all.²⁸ Euroopa põhjaosa metsapiirkondades oli vilja peksmiseks ja alalhoidmiseks vaja kunstlikku kuivatamist kuumas rehes. Soojas suitsuses õhus kuivatatud vili omandas ühtlasi aga ka kõrge kvaliteedi. Rehi oli alepõletamisel vältimatu abivahend, selleta ei oleks olnud võimalik vilja peksmine. Eesti- ja Liivimaa ning Põhja-Euroopa (aga ka Liivimaa läti ala ja Kuramaa) vahel valitseb siiski rehe konstruksioonis oluline vahe. Eraldiseisev rehi oli Eestis haruldane. Ainult mõisatel olid eraldiseisvad, teistest hoonetest tuleohutuse tagamiseks kaugemale ehitatud rehed. Talupoegadel oli tavaline rehevorm rehielamu, mis haaras nii eluruumid kui ka viljakuivatamise (rehetuba) ja viljapekstmise osa (rehealune).²⁹

Alesavolased ja alepõletamisega seotud müüdid

Rootsi riigis peeti üldiselt aletamist väga oluliseks, sest suuremõtkavoline aletamine avas

tee asustuse laienemisele ja uute põlispõldude rajamisele. Alekultuuri eriline rahvas on Soome hõim savolased, kes asustas aletamise teel 15. sajandi lõpul ja 16. sajandil kogu Sise-Soome järvede ala.³⁰ Eelduseks oli muidugi eelmainitud taime – alerukki – üldine kasutuselevõtt, aga ka maaomandisuhetes toimunud muutus. Metsad võeti ära külade ühisomandist.³¹ Kuningas Gustav Vasa otsustas saksa eeskujul, et valitseja on kõikide asustamata kõnnumaade omanik. Ta kuulutas avaliku kirjaga 1542. aastal, et „kõik asustamata metsamaad nii Rootsis kui ka Soomes kuuluvad kroonile”.³² See avas võimaluse anda talupoegadele õigus uusasuniku talu rajamiseks suurtesse moreenimetsadesse. Tuhanded Lõuna-Savo elanikud läksid uudismaad viljelema Põhja-Savosse, Hämesse, Satakunta ja Põhjamaale. Savolased siirdusid ka Rootsi poolele põletama alet Närkes, Värmlandis, Dalarnas ning Lõuna- ja Kesk-Norrlandi asustamata maadel, levides sealt ka Norra poolele.³³ Aletajad suundusid ka Ameerikasse, kus Rootsil oli 17. sajandil lühikese aja jooksul asumaa Delaware'i jõe ääres.³⁴ Lisaks sai veel Ingerimaa osa savo uusasunikest.³⁵

Rootsis erines alepõletajatest savolaste kultuur tunduvalt jõeorgude ja tasandikumaade rootslastest elanike kultuurist.³⁶ Kõige olulisem oli seejuures muidugi elatusala – aletamine –, millega rootslased ei tegelenud. Neid elanikerühmi eristasid teineteisest ka muud kultuuri erijooned – suurpere, keel. Aletamine on nõudnud suurt tööjõudu ja olnud riskantne, sest tuli ei püsinud alati ettenähtud

²⁷ E. Orrman. Keskiajan maatalous, lk. 101–102.

²⁸ G. Ränk. Vana-Eesti rahvas ja kultuur. Tartu, 1996, lk. 51.

²⁹ I. Talve. Eesti kultuurilugu. Tartu, 2004, lk. 76; G. Troska ja A. Viires. Ehitised ja taluõued. – Eesti rahvakultuur. Tallinn, 1998, lk. 281–282.

³⁰ E. Jutikkala. Suomen talonpojan historia. Helsinki, 1958, lk. 89–90.

³¹ K. Pirinen. Savon historia II:1. Rajamaakunta asutusliikkeen aikakautena 1534–1617. Pieksämäki, 1982, lk. 53.

³² P. Renvall. Klemetti-kirjurin suurajatus: erämaiden asuttaminen. Kuninkamiehiiä ja kapinoitsijoita. Helsinki, 1962, lk. 15.

³³ M. Wedin. Det skogsfinnska kolonisationen. Vt. ka O. Kurs. Kesk-Skandinaavia metsasoomlaste asustus- ja uurimisloost. – Õpetatud Eesti Seltsi Aastaraamat 2007. Tartu, 2008, lk. 193–211.

³⁴ K. Tarkiainen. Finnarnas historia i Sverige I. Vammala, 1990, lk. 208–215.

³⁵ V. Saloheimo. Inkerin asutus ja väestö. – Inkeri. Historia, kansa, kulttuuri. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 547. Pieksämäki, 1992, lk. 67–82.

³⁶ Rootsi kohta vt. J. Myrdal. The Agrarian Revolution Restrained. Swedish Agrarian Technology in the 16th Century in a European perspective. – Agrarian Systems in Early Modern Europe. Technology, Tools, Trade. Ed. Britt Liljewall. Skrifter om skogs- och lantbrukshistoria 13, lk. 96–145.

alal. Lisaks oli alerukis külmakartlik, mistõttu saagi saamine oli väga ebakindel. Näljaaeg ja hädaleib olid lähedalt seotud alesaagi ebaõnnestumisega. Teiselt poolt võis aga saak olla vägagi suur ja tasuv. Metsasoomlaste minevikust tuntakse mitmeid isikuid, kellel on olnud peaaegu müütiline alekuninga seisund.

Metsasoomlased säilisid Rootsis ja ka Norra poolal rahvakilluna kuni 20. sajandini. Nende algne elatusala kadus siiski juba varem, sest metsade väärtus kasvas ja seda eriti 18. sajandil seoses kasvanud vajadusega puusõe ja tõrva järele, mistõttu aletamine kas keelati või seda piirati.³⁷ Hiljem, kui metsade tähtsus kasvas veelgi, sest seda kasutati puu- ja paberitööstuse toorainena, lõppes aletamine täielikult. Soome Karjalas, kus aletamise tagajärjel olid kujunenud ulatuslikud kaasikud ja niidud, püsis alepõletamine künnipõllunduse kõrval kuni 20. sajandi 30. aastateni.

Loodusesse on laiaulatuslik, sajandeid kestnud aletamine jätnud oma jälje. Aletamise perioodile olid iseloomulikud suured valgetüvelised kasemetsad, sest kask oli esimene puuliik, mis juurdus ja kasvas hästi endistel alemaadel. Maastik oli valge ja hele ning jättis avara mulje. Selliseid maastikke võib muu hulgas näha rootsi rahvusromantilise kunstniku Carl Larssoni maalides, kes kujutas sageli just Dalarnat. Seevastu tumedate ja tihedate kuusemetsade osa kahanes. Tavaliseks muutusid põldude ja niitude taimed, seevastu sügava okaspuumetsa taimed ja arad metsalinnud kadusid. Paljulillelised ja angervaksad valdasid suuri alasid, ilmus palju liblikaid. Mesilased said nendel aladel rohkem võimalusi ja õitsele puhkes igivana mesindus. Noorte lehtmetsade maastikul levisid mitmed kahjuriliigid ning karjatamise tulemusel parmud ja sääsed. Taimetoitu söövate suurte imetajate, põtrade, metskitsede ja hirvede hulk suurenes, nende arvukus aga sõltus suuresti kütimisest.

Mälestustel aletamisest on veel tänapäevalgi Soomes suur sümbolne tähtsus, kuid vaid seal. 19. sajandil kogutud rahvaluule-eeposes „Kalevala” räägitakse palju suurededest (*jättiläiskaski*), mille puhul jäeti alles linnulaulupuu. Muuseumides võib näha monumentaalmaale (Eero Järnefelt) ja skulptuure, mis kujutavad lihaselisi mehi juurimas kände ja veeretamas palke (Wäinö Aaltonen). Alepõllu külmakartus on kajastunud ka luuletustes (J. L. Runebergi „Saarijärven Paavo”). Alepõletajat on peetud soome rahvusliku omaduse, *sisu*, väljendajaks. Toidu väljakiskumist kivist ja külmast kõnnumaast on peetud sangariteoks. Alemaade puuliik kask on Soomes rahvuspuu. Kasetohust tehtud esemed – viisud ja karjapasunad – on suveniiripoodides alati müügil. Alepõletaja vastandiks on olnud rootsi keelt kõnelev tavaline mees, saareelanik, kartmatu meremees või tormides karastunud kalur, vesilinnukütt või jääliikuv hülgekütt.

Eestis ei ole aletamist heroiseeritud, kuigi see elatusala on ajaloos olnud oluline. Tänapäeval ei tea keegi enam õieti täpselt, mida alepõletamine on omal ajal tähendanud. Rehekultuur seevastu on hästi tuntud, on ju selle keskne figuur *rehepapp* lugematute rahvanaljade objekt ja ka kirjanduslik figuur. Eestis on talupoeglik heeros siiski rohkem tammsaarelik peremees, soode kuivendaja ja edasipüüdlik peremees.

Alepõletamise algus Eestis

Eesti alal on märke aletamise kohta juba keskneoliitikumist peamiselt soo- ja järvesetetest leitud teraviljade õietolmuterade näol.³⁸ Kõige varasem vilja õietolm on olnud odra õietolm. On arvatud, et aletamise peamine eesmärk oli esmalt odra kasvatamine õlle valmistamiseks, mida kütid ja kalastajad nautisid rituaalse joogina.³⁹ Põldude rajamine

³⁷ M. Wedin. Det skogsfinska kolonisationen, lk. 272.

³⁸ A. Kriiska. Inimene ja loodus esiajal. – Pärändkooslused. Õpik-käsiraamat. Koostanud ja toimetanud T. Kukk. Tartu, 2004, lk. 24.

³⁹ M. Huurre. Viljanviljelyn varhaisvaiheet. – Suomen maatalouden historia I. Perinteisen maatalouden aika. Esihistoriasta 1870-luvulle. Helsinki, 2003, lk. 21; U. Salo. Ajan ammoisen oloista. Satakunnan ja naapurimaakuntien esihistoriaa. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1093. Tiede. Vammala, 2008, lk. 66–67.

ja nende mahajätmine mullaviljakuse vähenedes hakkas muutma taimkatet. Üleminek viljelevale majandusele oli pikaajaline ja mitmetapiline protsess. Hilisneoliitikumis kujunes põlluharimine esialgselt kõrvalharrastusest oluliseks elatusalaks ja Eesti maastikku hakkasid ilmestama põlis põllud, kuid jätkus ka alepõllundus ja mulla kobestamine käsitsi.⁴⁰

Lisaks arheoloogilisele tõendusmaterjale võib ka keeleteadus heita valgust aletamise varasemasse ajalukku. Kohanimedid, mille lõpuliide on *-vere* (Tabivere, Tõravere jne.), on mitmed uurijad erinevatel põhjustel seostanud alepõllundusega.⁴¹ Ühe võimalusena on välja pakutud sõna *veer*, mis tähistas tõenäoliselt aletegemiseks sobivat kohta. Sellega võib ühendada ka sõna *veeretama*, sest aletamisel oli vaja põlevaid puid veeretada spetsiaalse hargi abil piki maapinda, et tuhakiht oleks kõikjal tasane. Kuigi *-vere* lõpuliste nimede teket ei ole suudetud lõplikult lahendada, peab Valdek Pall nende nimede seost põlluharimise levikuga loomulikuks ja nimetab kõige elegantsemaks Paul Ariste pakutud lahendust, mille kohaselt see tähistab metsas olevat alemaad.⁴² Kui see etümoloogiline seletus peab paika, oleks meil *-vere*-lõpuga kohanimedel näol suurepärase ja omalaadne indikaator aletamise leviku kohta.

Aletamise eelduseks olid laialdased metsad, mis paiknesid viljakasvatuseks kõlblikul pinnasel. Põhja- ja Lääne-Eestis olid võimalused aletamiseks väga piiratud, sest sealsed mullad ei sobinud aletamiseks, mistõttu seal kasutati aletegemist ilmselt juba enne 13. sajandit võrdlemisi vähe ja enamasti tehti selle asemel kütist või kasutati maa hapen-

damist.⁴³ Lõuna-Eestis olid tingimused ale põletamiseks seevastu tunduvalt soodsamad ja ale oli seal võsamaa kasutamise põhimeetod. Tuleviljeluse puhul rikastas tuhk mulda toitainetega ja vähendas sealsete muldade happelisust. Lisaks pidurdas korduv aletegemine leetumisprotsessi kulgu ja parandas muldade struktuuriomadusi.⁴⁴

14.–16. sajandist pärit ürikutes, nii läänikirjades kui ka maade ostu-müügidokumentides on hulgaliselt teateid võsa- ehk metsapõldude kasutamise kohta.⁴⁵ Nii näiteks on 1329. aastast pärit ürikus juttu võsamaa ettevalmistamisest odrakülviks põletamise või raadamise teel.⁴⁶ 15. ja 16. sajandil on võsamaid märgitud enamasti seoses külast väljapoole rajatud nn. üksjalakohtadega.⁴⁷ Ka poolaegses 1599. aasta revisjonis on mainitud, et alepõlde kasutati palju ja sealt saadi ka rikkalikke saake (8–10 seemet).⁴⁸

Üldiselt on uurijad arvamusel, et suureksaalaline ürgmetsade aletamine on olnud vana meetod ka Eestis, kuid kui põlluharimine kujunes üldiseks, kahanes see külade ümbruses paiknenud lehtmetsade põletamiseks (Gustav Ränk, Herbert Ligi, Ilmar Talve). Kuigi mõte vana ja primitiivse suure elatusala kustumisest seoses asustuse tihenemisega ja eluviisi moderniseerumisega ongi üsna loomulik, vajab siiski täiendavat uurimist, kas oleks võimalik, et suuremad aletamised oleksid ka Lõuna-Eestis olnudki üsna hiline nähtus, nii nagu see oli ka Soomes ja Rootsis, kus aletamise kuldaeg jäi 17. sajandisse. Eelkõige on vaja arvesse võtta, et aletamist on kahte eri liiki – üks, mis sobib lehtmetsadesse, ja teine on võimalik okasmetsades. Eesti keeles on alemaa kohta kasutatud

⁴⁰ A. Kriiska. Inimene ja loodus esiajal, lk. 17–30.

⁴¹ P. Johansen. Siedlung und Agrarwesen, lk. 57–60; P. Ariste. Veelgi vere-lõpulistest kohanimedest. – Keel ja Kirjandus 1965, nr. 8, lk. 474–475; V. Pall. Põhja-Tartumaa kohanimed II. Tallinn, 1977, lk. 75, 81, 191.

⁴² V. Pall. Põhja-Tartumaa kohanimed, lk. 83–84.

⁴³ J. Hermann (von Neidenburg). Liefvländischer Landman. Riga, 1662, lk. 17.

⁴⁴ H. Ligi. Põllumajanduslik maakasutus, lk. 68, 114–118.

⁴⁵ P. Johansen. Siedlung und Agrarwesen, lk. 81–83.

⁴⁶ Est- und Livländische Brieflade. Eine sammlung von Urkunden zur adels-und Gütergeschichte Est- und Livlands, in Uebersetzungen und Auszügen I Th. Dänische und Ordenszeit. Hrsg von F. G. Bunge und R. Toll. 1 Bd. Reval, 1856, 1207.

⁴⁷ H. Ligi. Eesti talurahva olukord ja klassivõitlus Liivi sõja algul (1558–1561). Tallinn, 1961, lk. 75–79.

⁴⁸ Polska XVI wieku pod wzgldem grograficzno-statystycznym. Tom XIII. Inflanty. Cz.1. Wydali J. Jakubowski i J. Kordzikowski. Warszawa, 1915, lk. 106–107; H. Ligi. Põllumajanduslik maakasutus, lk. 68.

sõnu *tulema, sõõrd, saat*, aga ka *uht*, millega on tähistatud just okasmetsas tehtavat alet.⁴⁹

Põhjus, miks alemaad põlispõldude kõrval nii kaua on kasutatud, peitub nende suures, kuid lühiajalises viljakuses. Põletusmenetlused olid efektiivsed, sest põletamine andis mullale tuhaväetist (kaaliumi ja fosforit) ning põlemise tagajärjel mullas toimunud struktuursed, keemilised ja bioloogilised muutused tegid toitained taimedele hõlpsamini kättesaadavaks.⁵⁰ Seetõttu võis alepõld aasta või paari kestel ilma väetamata anda isegi 12–20 seemet.⁵¹ Alemaa oli sõltuvalt kvaliteedist kasutusel kaks, aga ka kolm kuni neli aastat ja jäeti seejärel sööti, kuni uus mets peale kasvas.⁵² Umbes kahekümne aasta pärast oli võimalik samas kohas uuesti alet põletada, kuid sel juhul tehti alet metsanoorendikus, mille puhul söötisoleku aeg oli lühenenud viimase piirini.⁵³ Lisaks alele tehti ka kütist, mille puhul oli maa söötis seismise aeg tunduvalt lühem, sest ei olnud vaja oodata aletegemiseks vajaliku noore metsa kasvamist.

Aletamise kajastumine 17. sajandi allikmaterjalis

Eesti ala tabas 17. sajandi alguses suur tagasilöökk – sõja, katku ja nälja tulemusel hävis suur osa elanikkonnast, mille tulemusel enamik seni harimisel olnud põlde jäi sööti. Veel 1624.–1627. ja 1638. aasta revisjoni andmetel olid paljude külade ja mõisate põllud võssa kasvanud.⁵⁴ Mitmed külad olid juba viiskümend aastat tühjad olnud ja mõnel juhul oli

metsastumine võtnud sellise ulatuse, et enam ei teatud endiste väikeste külade ja hajatalude asukohtigi.⁵⁵ Maa majanduselu taastamiseks oli esmalt vaja taastada põlispõllud ja võita nad metsalt tagasi. Ilmselt toimus see aletamise teel, kuigi aletegemist on 17. sajandi alguse revisjonides mainitud ainult üksikudel juhtudel: Kanepi kihelkonna Krootuse (Kõlleste) mõisas tehti 1627. aasta revisjoni andmetel põlispõldude harimise kõrval palju ka alet ja ka Vastseliinas oli piisavalt metsa alepõletamiseks.⁵⁶

Revisjoni instruksioonides ei nõutud tähelepanu pööramist tuleviljelusele, mistõttu vastavaid märkusi pandi kirja ainult üksikudel juhtudel. On siiski ilmne, et aletegemisel oli maade taaskasutuselevõtmise perioodil väga suur tähtsus. Võssa kasvanud või juba suurema metsaga kaetud vanad põlispõllud muudeti uuesti viljakandvaks tõenäoliselt ikka alepõletamise teel. Sellele viitavad ka 17. sajandi algupoole ja keskpaiga põllumajanduslikud käsikirjad – nii Guberti kui ka Hemanni teostes on kirjeldatud aletamist suurte, vähemalt 30 aasta vanuste puudega metsas, mille puhul oli vaja puid parema põlemise huvides tükeldata.⁵⁷ Suures osas oli see ilmselt ühekordne aletamine, sest paremad maad võeti püsivalt kasutusele põlispõldudena. Põlispõldude kasutamise eelduseks oli aga väetamine ja kuna nii 1624.–1627. kui ka 1638. aasta revisjonist ilmneb, et kohati oli nii mõisatel kui ka taludel väga vähe loomi, tingis see ka võsa- ehk metsapõldude jätkuva kasutamise.⁵⁸

Kuna Eesti ala rahvastik oli sõja- ja näljaaja tõttu tunduvalt kahanenud, rändas siia

⁴⁹ I. Manninen. Etnograafiline sõnastik. Tallinn, 1993, lk. 6; Eesti etnograafia sõnaraamat. Koostanud A. Ränk. Tallinn, 1995, lk. 11.

⁵⁰ E. Öpik. Maaviljelus, lk. 328.

⁵¹ G. Ränk. Vana-Eesti rahvas ja kultuur. Tartu, 1996, lk. 39.

⁵² P. Johansen. Siedlung und Agrarwesen, lk. 81–83; A. Soom. Der Herrenhof in Estland im 17. Jahrhundert. Lund, 1954, lk. 93; H. Pärdi. Talumajandus. – Eesti rahvakultuur. Tallinn, 1998, lk. 78.

⁵³ E. Öpik. Maaviljelus, lk. 329.

⁵⁴ Das Dorpater Land 1624/27. Hefte zur Landeskunde Estlands Heft 1. Hrsg. Oleg Roslavlev. München, 1965. lk. 31, 35, 109, 122; Die Revision Livlands 1638. Estnisches Siedlungsgebiet, 2. Hefte zur Landeskunde Estlands. Heft 4. Hrsg. O. Roslavlev. München, 1969, lk. 158.

⁵⁵ Das Dorpater Land 1624/27, lk. 177.

⁵⁶ Das Dorpater Land 1624/27, lk. 63, 75.

⁵⁷ S. Gubert. Stratagema oeconomicum, Oder Akker-Student, Denen jungen ungeübten Akkersleuten in Liefland zum nöthigen Unterrichte vermittelst vieljährigen Observationibus, auch fürnehmer Philosophorum Placitis dargestellt. Riga, 1688, lk. 115–116; J. Hermann. Liefländischer Landman, lk. 22.

⁵⁸ Die Revision Livlands 1638, lk. 165.

elanikke ka naabermaadest. Muu hulgas asus 17. sajandi esimesel veerandil nii Põhja- kui ka Lõuna-Eestisse elama hulgaliselt soomlasi.⁵⁹ Kuigi nende täpsem päritolu ei ole alati teada, oli ilmselt tegemist sisserändega Soome idaosast, kus aletamisel ja eriti okasmetsaalel oli suur tähtsus. Soomes oli see just alepõletamise õitsenguaeg, mil leidis aset alesavolaste ulatuslik ekspansioon Rootsi riigi eri piirkondadesse ja mujalegi. Tekib küsimus, kas soomlaste sisseränne Eesti aladele oli osa sellest üldisemast asustusliikumisest. See on olnud ainuke periood, mil soomlased on üldse suuremas ulatuses Eesti alale asunud. Seda on enamasti seletatud sooviga tulla siia paku sõduriksvõtmise ees. Siiski ei tasu jätta kõrvale võimalust, et see sisseränne oli vähemalt osaliselt seotud alesavolaste tolleaegse üldise ekspansiooniga.

Soomlaste sisseränne suundus suures osas Põltsamaa piirkonda ja Tartumaa põhjaossa, mis olid tugevalt kannatada saanud ja kus leidis hulgaliselt tühje maid. Tavaliselt võtsid nad kasutusele tühjenenud talusid külades, kus nullastik oli enamasti parem, kuid võimalused ulatuslikuks aletamiseks pärast põlispõldude metsa alt vabastamiseks olid piiratud. Alepõletamise kasuks räägib ka asjaolu, et 1624.–1627. ja 1638. aasta revisjonide andmete võrdlemisel ilmneb, et soomlased ei jäänudki ühele kohale püsima, vaid siirdusid mujale.⁶⁰ Eestis tuli aletamine 17. sajandil pärast asustuse ja põllumajanduslike olude taastumist kõne alla piiratud ulatuses ja ikkagi vaid lisaelatusena põlispõllunduse kõrval. Siin ei olnud ulatuslikke riigile kuuluvaid kõnnumaid ja üha tugevnev mõisasüsteem hakkas asetama selgeid piire ka metsade kasutamisele, mistõttu aletamine ei saanud siin kujuneda laiaulatuslikuks ja püsivaks süsteemiks.

Eesti alal, eriti muidugi lõunaosas, olid

maa tühjenemise tõttu 17. sajandi esimesel poolel siiski tingimused aletamiseks vägagi soodsad. Võib arvata, et siin oli teatud ulatuses võimalik teha ka okasmetsaale ja kasutada seejuures kaasa toodud ale- ehk puhmasrukki seemneid. On võimalik, et sõna *uht* ja ka peeneteraline alerukis said Eestis tuntuks just tänu nendele sisserändajatele. Seda, et peeneteraline rukis oli siin kasutusel, ilmneb Hermannini käsiraamatust.⁶¹ Eesti alalt ei ole siiski teateid ebatavaliselt suurte saakide kohta. Alemaade saagikus oli Hermannini järgi 10–20 seemet ja seda andis enamasti tavaline põllurukis.⁶² Ilmselt ei olnud siin alerukki kasvatamiseks kõige sobivamaid tingimusi ulatuslike okasmetsade näol. Ale- ehk puhmasrukis oli väga nõudlik maa suhtes ning ikaldus kergesti.

Aletamine säilis põlispõllunduse kõrval terve 17. sajandil jooksul Lõuna-Eestis omalaadse süsteemina, mille abil kasutati maid viljakasvatuseks ajutiselt. Aletamisele pöörati suurt tähelepanu 17. sajandil ilmunud põllumajanduslikes käsiraamatutes. „Der Getreue Amt-Mann” räägib alemaade suurendamise vajadusest ja selgitab, et enne aletamist peab kindlaks tegema, et maa oleks selleks sobilik.⁶³ Gubert rõhutab, et alemaa tuleb välja valida seal kasvavate puude ja põõsaste järgi, mis annavad tunnistust heast pinnasest. Kõige paremini sobis aletamiseks maa, kus kasvasid tammed, kuid hea oli ka selline mets, kus kasvas veidi kuuski. Aletamine pidi toimuma kallakuga pinnasel. Tasasel maal ei tasunud aletada, sest alemaa ei võinud olla niiske ja märg. Lisaks ei võinud aletatav maalapp jääda varju.⁶⁴ Talupojad aletasid meelsasti läänetuulega, kuid sobis ka põhjatuul ning kirde- ja edelatuul. Tugeva päikesepaistega ei tasunud aletamist ette võtta.⁶⁵ Kui ena-

⁵⁹ J. Vasar. Talurahva asustus ja liikumine hilisel Rootsi ajal. – Eesti rahva ajalugu 4. Poola ja Rootsi aeg. Põhjasõda. Tallinn, 1997, lk. 930–948.

⁶⁰ Erandlikus seisukorras olid Põltsamaale koondatud soomlased, kes asustati sinna eesmärgiga luua kompaktned soome asundused, kust vajadusel oleks võimalik olnud võtta sõdureid.

⁶¹ J. Hermann. Liefvländischer Landman, lk. 38.

⁶² E. Öpik. Maaviljelus, lk. 340.

⁶³ Der Getreue Amt-Mann, lk. 3, 11.

⁶⁴ S. Gubert. Stratagemata oeconomica, lk. 115.

⁶⁵ S. Gubert. Stratagemata oeconomica, lk. 134.

masti külvati alemaale hõredalt, siis Guberti järgi külvati alemaale rukist sama tihedalt kui põlispõllule.⁶⁶ Üldiselt peetigi sobivamaks alemetsaks lehtmetsa, eriti kaasikut, kuid peamiselt tehti alet siiski segametsades (kask, okaspuu). Seejuures pidi mets olema küllalt tihe ning sobiva pinnareljeefi (mitte madal ja vesine) ja tugeva rohukamaraga.⁶⁷ Tolleaegsetes põllumajanduslikes käsiraamatutes on kirjeldatud mitmeid erinevaid aletamise viise. Hermann rõhutas, et alemaad ei saa külvamata jätta, sest vastasel juhul kaotab ta oma jõu.⁶⁸ Sõltuvalt ilmastikuoludest või aletamisviisist võis puude langetamise algusest ale süütamiseni kuluda aega umbes ühest kuust kuni paari aastani.⁶⁹

Aletamisest oli huvitatud Rootsi riik nendes mõisates, mis läksid seoses reduktsiooniga riigi kätte. Seoses 1680. aastate nn. Suure Rootsi katastriga pöörasid võimud aletamisele juba suurt tähelepanu ja seda nii 1686.–1688. aasta revisjoni kui ka 1681. aastal alanud maade mõõtmise ja kaardistamise puhul. Alemaade märkimist kaartidele nõuti ka Rootsi maamõõdukomitee poolt antud instruksioonides. Maamõõtjatele ei antud siiski päris täpseid juhtnööre, mistõttu puudusid ka selged kriteeriumid põlispõllu ja võsapõllu vahel vahe tegemiseks ning uudismaa tähistamiseks.⁷⁰ Sageli jäi võsamaa Liivimaa esimese maamõõtmise käigus isegi arvesse võtmata.⁷¹ Aletamise tähtsust näitab siiski kõlvikute liigitamine: põlispõldude kõrval koguti detailseid andmeid nii ajutiselt viljakasvatuseks kasutatud võsapõldude kui ka väljakurnatud võsamaadele ja aletamiskõlblike maade kohta. Seega olid põletusmenetlusega seotud maad jagatud kokku kolme rühma: kasutusel olev, välja kurnatud ja potentsiaalselt aletamiseks sobiv maa.

Ale- ja kütisemaa tähistamiseks on kasutatud mitmeid eri termineid, näiteks *buskeland* ja *skoggzland*, aga ka *swedie* või *swedieland* ja seda nii aletamise kui ka kütise tegemise kohta. Mõnikord on aletamist ja kütise tegemist siiski eristatud, nendel juhtudel on *stora swedie* kasutatud aletamise ning *lilla swedie* ja *lohmus* kütise tähenduses. Kaartidel on aletamiseks sobivad metsad süstemaatiliselt märgitud sõnaga „*svedjeskog*”. Enamasti oli seejuures tegemist leht- või segametsaga, kus kasvasid kased, lepad ja kuused, kuid harvem on alet tehtud ka kuuse- ja männimetsas.⁷² Selle sõnaga tähistati ala, mis rootslasest maamõõtja arvates sobis aletamiseks, seega oli potentsiaalne alemets, kuid muidugi ei tähenda see, et seal aletamine kindlasti ka toimus. Suure reduktsiooni maamõõtmiste eesmärk oli riigi ressursside kindlakstege mine ja kaardistamine ning ka erilaadsetele kasutusvõimalustele viitamine.

Metsapõllud viljatootmise ja uusasustuse ressursina

Aletamine säilitas Lõuna-Eestis oma tähtsuse terve 17. sajandi vältel. Enamasti ulatus võsapõldude pindala umbes viiendikuni põlispõldude pindalast ja ainult üksikutes piirkondades (Karksi, Võnnu, Rõuge ja Vastseliina) oli võsapõlde rohkem. Võsapõldude ulatuslik kasutamine oli tingitud nii mullastikuomadustest kui ka sõnniku vähesusest. Ale ja kütise puhul aitas mõne aja vältel madalat viljakust kompenseerida tuhaväetis. Aletamise tähtsus Liivimaa viljatoodangus Rootsi suurriigi ajal oli suur, sest võsapõllud andsid seal suure osa viljast: 17. sajandi lõpul ulatus see umbes veerandi kuni kolmandiku, kohati aga pooleni kogu viljasaagist.⁷³ Eriti suur oli see Läti alal,

⁶⁶ S. Gubert. *Stratagema oeconomicum*, lk. 143.

⁶⁷ J. B. Fischer. *Liefländisches Landwirtschaftsbuch auf die Erdgegend von Lief-, Est- und Curland*. Halle, 1753. Lk. 3–5.

⁶⁸ J. Hermann. *Liefländischer Landman*, lk. 22.

⁶⁹ E. Öpik. *Maaviljelus*, lk. 328–330.

⁷⁰ Ü. Tarkiaisen. Maamõõtjad Läänemere provintside suure reduktsiooni ajal. – Läänemere provintside arenguperspektiivid Rootsi suurriigis 16/17. sajandil. Eesti Ajalooarhiivi toimetised 17 [24]. Tartu, 2009, lk. 326.

⁷¹ E. Dunsdorfs. *Der Grosse schwedische Kataster In Livland 1681–1710*. Stockholm, 1950, lk. 50.

⁷² H. Ligi. Põllumajanduslik maakasutus, lk. 57.

⁷³ H. Ligi. Põllumajanduslik maakasutus, lk. 69.

kus Edgars Dunsdorfs hindas külvi all olnud alemaade osakaalu 1680. aastatel umbes poolele põlispõldude külvipinnast.⁷⁴

17. sajandil jooksul võttis aletegemine Lõuna-Eestis väga suure ulatuse. Seda võimaldab hinnata väljakurnatud võsamaa pindala kõrvutamine kasutuseloleva võsapolllu suurusega. Paljudes suurtes mõisates (Karksi, Ahja jt.) oli aletamisel olnud väga suur tähtsus. Väljakurnatud võsamaa pindala ületas seal võsapolllu suuruse ligi kolme- kuni kuuekordselt, samal ajal kui võsamaade üldpindala jäi 500–800 tündrimaa vahele.⁷⁵ Paljudel väiksematel mõisatel ei olnud aletamiseks nii suuri võimalusi. Nii põlispõllu suuruse kui ka talupoegade arvu poolest tunduvalt väiksemas Pöögles mõisas moodustas söötis võsamaa ainult 60% võsapolllu pindalast ja kokku oli võsapolllu ja võsamaa üldpindala ainult umbes 70 tündrimaad.⁷⁶

Põlismetsas 17. sajandi lõpul ka Lõuna-Eestis alet peaaegu enam ei tehtud. Seda näitab ka kasutatud terminoloogia: kui Rootsis tähistati põlismetsa alet terminiga *storswedje*, siis siin kasutati sama sõna ale eristamiseks kütisest.⁷⁷ Põhjuseks oli metsade nappus, sest kõrgemad ja parema mullastikuga alad olid juba põlispõlluks muudetud või siis korduvalt aletegemiseks kasutatud. Suuri alemetsi oli väga vähe ja neid kasutasid mõisad, kelle käsutuses oli talupoegade tööjõud. Kõige paremad metsad liigitati palgimetsadeks ja aletamiseks sobivaid suuri metsi leidis vaid üksikutes piirkondades, nagu Räpina, Helme, Rõngu ja Rõuge jt. Nii näiteks sobis Helme kihelkonnas Ala mõisas aletamiseks paiguti suur segamets (männid, kuused ja kased).⁷⁸ Pilistverest lääne pool oli suur aletamiskõlb-

lik kuusemets.⁷⁹ Rõngu kihelkonnas Aakre mõisas oli 6 tündrimaa suurune mets juba ale tegemiseks maha raiutud.⁸⁰

Enamikus piirkondades puudusid suured alemetsad 17. sajandi 1680. aastatel aga täiesti. Alet põletati noores metsas, mis kasvas alepõlluna kasutatud ja seejärel mahajäetud maale.⁸¹ Aletamiskõlblikust maast võeti igal aastal teatav osa viljeluse alla, kuna väljakurnatud osad jäeti võsa ja noort metsa kasvatama, kuni teatavate aastate järel tuli järjekord jälle nende kätte.⁸² Seega ümbritsesid külasid aletamise öitsenguajal laiad võsamaad, kus eri maatükid olid eri ajal aletatud. Sel moel kasutati Lõuna-Eestis aletamist küll omaette maaharimisviisina, kuid see ei olnud eraldiseisev elatusala, vaid põlispõllunduse lisa.

Alepõldudelt on mõnel pool võetud nn. võsakümnist, mida arvestati teistest viljaandamistest eraldi. Suure-Jaanis Olustvere mõisas on 1684.–1687. aastatel metsapõldudelt kümnist maksnud kõik 25 talu. Kõige enam on antud kümnist kaeras ja odras ning rukkis, väga vähe nisus ja tatras. Kogused näitavad, et iga talu on harinud oma võsapõlde, sest need kogused ei ole võrdsed ja kõik talud ei ole igal aastal kümnist maksnud.⁸³ Samas kihelkonnas Reegoldi mõisas olid metsapõldudelt makstud kümnise kogused tunduvalt väiksemad, kuid on makstud ka linakümnist ning rukki, odra ja kaera kümnise suurus oli enam-vähem võrdne.⁸⁴

Aletamist kasutati nii iseseisva viljelusviisina kui ka põlispõllu rajamiseks. 17. sajandi teisel poolel suurenes põlispõldude pindala just võsamaade arvel ja aletamine oli uudismaa tegemise tavaline algperiood. Eeltingimuseks oli siin aga võsapolllu sobiv asend ja

⁷⁴ E. Dunsdorfs. Der grosse schwedische Kataster, lk. 50.

⁷⁵ 1 tündrimaa = 0,52 ha

⁷⁶ Eesti Ajalooarhiiv EAA, f. 308, n. 6, s. 316, 318, 319, 402.

⁷⁷ H. Ligi. Põllumajanduslik maakasutus, lk. 76.

⁷⁸ EAA, f. 308, n. 2. s. 193.

⁷⁹ EAA, f. 308, n. 2, s. 205.

⁸⁰ EAA, f. 308, n. 2. s. 97; H. Ligi. Põllumajanduslik maakasutus, lk. 71.

⁸¹ H. Ligi. Põllumajanduslik maakasutus, lk. 75.

⁸² G. Ränk. Vana-Eesti rahvas ja kultuur, lk. 37.

⁸³ Riksarkivet (RA). Östersjöprovinsernas jordrevisionshandlingar (ÖJ): 38, l. 91–112p.

⁸⁴ RA. ÖJ: 38, l. 46–57p.

piisav viljakus intensiivseks kasutamiseks.⁸⁵ Paljudel juhtudel on kaardikirjeldustes kons-tateeritud, et see või teine võsamaatükk ei sobi põlispõlluks oma kehvuse tõttu. Võs-maad olid tavaliselt viletsama kvaliteediga, sest mullakiht oli seal ikka õhem kui sama mõisa või talude põlispõldudel.⁸⁶

Endistel võsamaadel oli 17. sajandil väga suur tähtsus asustuse laienemise seisukohalt. Põhja-Liivimaal rajati uued talud enamasti vanadele alemaadele, kus põllu tegemine oli tunduvalt kergem kui paksus metsas. Uue talu rajamine toimus ilmselt mõisa ja talupoja vahelisel kokkuleppel. Et tegemist on just alega, näitavad kaardil uute talude – enamasti muust asustusest eemal paikne-nud hajatalude – lähiümbrust iseloomustav-d märkused: noor kase- ja lepamets, kõlb-lik aleks, noor alemets, noor kasemets, aja jooksul kõlblik aletegemiseks. 1688.–1690. aasta revisjoni andmeil on paljude kohtades uusi talusid rajatud ka vanadele mõisa ale-maadele. Nii oli Suure-Jaani, Tarvastu, Vil-jandi ja Helme kihelkonnas revisjoni andmeil kokku 103 talu, kellest 37 (36%) paiknesid kunagistel alemaadel.⁸⁷ Navesti, Vastemõisa, Puiatu ja Viljandi ning mitmed teised mõisad olid uusasunikke pannud elama mõisa vana-dele alemaadele.⁸⁸ Tarvastus oli võsamaale asustatud üheksa uusasuniku, lisaks oli üks talupoeg rajanud talu vanale mõisa alemaale ja üks Järvamaalt sisserännanu oli asunud 1686. aastal elama suurde metsa.⁸⁹ See näi-tab selgelt, et mõis pidas perioodilise aleta-mise asemel kasulikumaks vanad võsamaad püsivalt asustada. Kagu-Eestis seevastu ei ole piiriäärsel alal märgitud vanadele alemaa-dele rajatud talusid, sest suure ulatuse võt-nud Venemaale pagemise tõttu oli piisavalt

tühje talusid, kuhu uusasunikud paigutada.

Metsapõlde kasutasid nii külade talud kui ka hajatalud, kuid viimastel oli võsapõldude osakaal enamasti suurem. Nii näiteks maksis Kavastu mõisas Pedro Jürgen 2 riigitaalrit selle 1/16 maa eest, mis tal põllul ja metsas kasutada oli.⁹⁰ Siinjuures tuleb arvesse võtta, et kuigi uusasunikud kasutasid kaardi järgi sageli ainult võsapõldu, oli neil juhtudel ena-masti tegemist ikka uudismaaga, mis võeti püsivalt kasutusele.⁹¹ Kõikidel küladel ei olnud enam 17. sajandi 80. aastatel võsapõlde, eriti juhtudel, kui küla paiknes soode ja madalate metsade keskel.⁹² Külades võisid üksikud talud üles harida võsapõlde külasarasel, kusjuures see toimus ilmselt küla loal. Alepõlde suutsid küldes teha eelkõige need talud, kus oli suur pere. Nii näiteks oli Raadi mõisale kuulunud Kõrvekülas *Cubia Hansu* ¼ adramaaline talu elanike arvu poolest soodsas olukorras, mis võimaldas metsast lisapõldu teha.⁹³

Aletamise marginaliseerumise algus

Kui 17. sajandi alguses oli metsi piisavalt, siis sajandi lõpul hakkas tunda andma juba metsapuudus, mis avaldas mõju ka nende senisele vabale kasutamisele. Ka Rootsi riik hakkas 1664. aastast alates metsade kasuta-mist seadustega reguleerima. Seoses redukt-siooniga 17. sajandi 1680. aastatel läks suur osa metsi riigi kätte ja talupoegade vaba metsakasutamise õigust hakati piirama. Pal-judel mõisatel oli metsa vähe ning seda tuli hoida ja säilitada.⁹⁴ Karl XI poolt 21. märtsil 1696 Liivimaa kroonumõisate kohta antud reglemendis kohustati võsamaid kasutama ainult sel määral, kui nende tagavara ja juur-dekasv lubavad. Alepõletamist on nimetatud

⁸⁵ H. Ligi. Põllumajanduslik maakasutus, lk. 74–75, 89.

⁸⁶ H. Ligi. Põllumajanduslik maakasutus, lk. 90.

⁸⁷ Ü. Liitoja-Tarkiainen. Hajatalud ja külad Põhja-Liivimaal 17. sajandil. Tartu, 2000, lk. 147.

⁸⁸ RA. ÖJ: 38, l. 35p–38, 130p–140, 200p–224, 231p–237.

⁸⁹ RA. ÖJ: 38, l. 465–485p.

⁹⁰ RA. ÖJ: vol 37. l. 91p–96.

⁹¹ EAA, f. 308, n. 2, s. 193.

⁹² EAA, f. 308, n. 6, s. 212.

⁹³ RA, ÖJ: vol 37, lk. 16p–25.

⁹⁴ H. Ligi. Põllumajanduslik maakasutus, lk. 70–71.

metsatulekahjude peamiseks põhjustajaks.⁹⁵ Kroonik Christian Kelch muretseb metsade hävitamise pärast, mida on soodustanud „iseäranis juurimine ja aletamine, kuna veel lausa meie ajal on metsad, mis lausid mitme penikoorma ulatuses, raiutud mitmes paigas mõne aasta jooksul maha, põletatud tuhaks ja tehtud põllumaaks”⁹⁶.

Üksikutes mõisates (Pornuse, Tammiste, Pööravere jt.) tehti juba 1680. aastatel kogu külv põlispõldudel ja võsapõlde neis ei kasutatudki.⁹⁷ Enamasti olid võsapõllud mõisates siiski kasutusel ja nendele külvati tavaliselt otra ja rukist.⁹⁸ Nii näiteks tehti Viljandi kihelkonnas Kõpu mõisas ligi neljandik ja Suure-Jaani kihelkonnas Sürgavere mõisas mõnel aastal isegi ligi kolmandik rukkikülvist alemaadele.⁹⁹ Osa mõisa rukkikülvist tehti metsapõldudel ka Vana-Tänassilma, Puiatu ja Viiratsi mõisas. Tavaliselt oli mõisate põlispõld tunduvalt suurem kui võsapõld, ainult üksikutes mõisates (Kärgula, Aakre) ületas võsapõllu suurus põlispõllu oma või oli sellega enam-vähem võrdne (Kastolatsi).¹⁰⁰

Lõuna-Eestis hakkas paljudes piirkondades aleviljelus siiski juba taanduma, sest enam ei leidunud selleks sobivaid maid. Liivimaa 1688.–1690. aasta maarevisjoni kirjapanekutes on üsna loomulikud mõisnike kurtmised, et endised alemaad on kõik ära kasutatud ega leidu enam aletamiseks kõlblikke maa-tükke.¹⁰¹ Nii näiteks oli Tarvaste mõisas veel 1680. aastate alguses aletatud 6–14 vakamaad aastas, kuid enam ei leidunud kõlblikku maad.¹⁰² Ka Suislepa mõisas on tehtud aas-

tas 4–5 tündrimaad, kuid ka seal olid need võimalused juba ammendatud.¹⁰³

Mõisaid võib tuleviljeluse kasutamise jätkamise võimaluse poolest jagada kolme rühma. Enamasti olid aletamise ja küti-setegemise võimalused vähesed (Raadi, Vasula, Ropka, Nursi, Pühajärve, Holstre jne.) või täielikult ammendatud (Viiratsi, Uue-Tänassilma, Kavastu, Taabri, Vorbuse, Haage, Ranna, Navesti, Taevere, Helme, Kodijärve jt.). Kuid ka seal, kus veel aletamisvõimalusi oli, kurdeti selle töomahukuse üle (Kõpu). Ainult üksikutel mõisatel oli ale- ja kütisemaid piisavalt või isegi palju (Otepää, Laanemetsa, Mõniste, Hargla, Sõmerpalu, Ruusmäe).¹⁰⁴ Näiteks Rõuge kihelkonnas oli mõisatel üldiselt kasutusel suur hulk võsapõldu ja ka võimalused aletamiseks olid head ja ainult ühel (Pindi) mõisal puudusid soise pinnase tõttu aletamisvõimalused.

Nii nagu mõisatel, olid ka talude aletamisvõimalused Lõuna-Eestis vägagi erinevad. Pärnu kreisi põhja-, lääne- ja keskosas olid suured alad soode all ja aletamiseks kõlblikke metsi oli seal ainult üksikuid.¹⁰⁵ Veidi paremad olid aletamisvõimalused Saarde kihelkonnas, mida suures osas kattis suurte palgimetsadega põlislaas.¹⁰⁶ Halliste, Karksi ja Helme kihelkonnas olid aletamiseks head võimalused.¹⁰⁷ Karksis puudusid võsapõllud neljal külal kahekümnest.¹⁰⁸ Sealsed kase-, männi-, haava- ja lepametsad sobisid paiguti aletamiseks ja ainult kohati oli selleks kõlblikke suuremaid metsi.¹⁰⁹ Põhja-Tartumaal olid aletamisvõimalused suhteliselt vähesed, sest piirkond oli

⁹⁵ Est- und Livländische Brieflade. II Schwedische und polnische Zeit. Hrsg. E. Pabst und R. v. Toll. Reval, 1861, 1002.

⁹⁶ C. Kelch. Liivimaa kroonika. Tõlkinud I. Leimus. Tartu, 2004, lk. 13.

⁹⁷ EAA, f. 308, n. 2, s. 18, 21; f. 308, n. 6s. 261, l. 271.

⁹⁸ EAA, f. 308, n. 2, s. 17, l. 20, 195.

⁹⁹ A. Soom. Der Herrenhof in Estland im 17. Jahrhundert. Lund, 1954, lk. 92.

¹⁰⁰ EAA, f. 308, n. 6, s. 281, l. 314.

¹⁰¹ E. Öpik. Maaviljelus, lk. 328.

¹⁰² RA. ÖJ: 38, lk. 419–421.

¹⁰³ RA. ÖJ: 38, lk. 511–512.

¹⁰⁴ RA. ÖJ: 36–39.

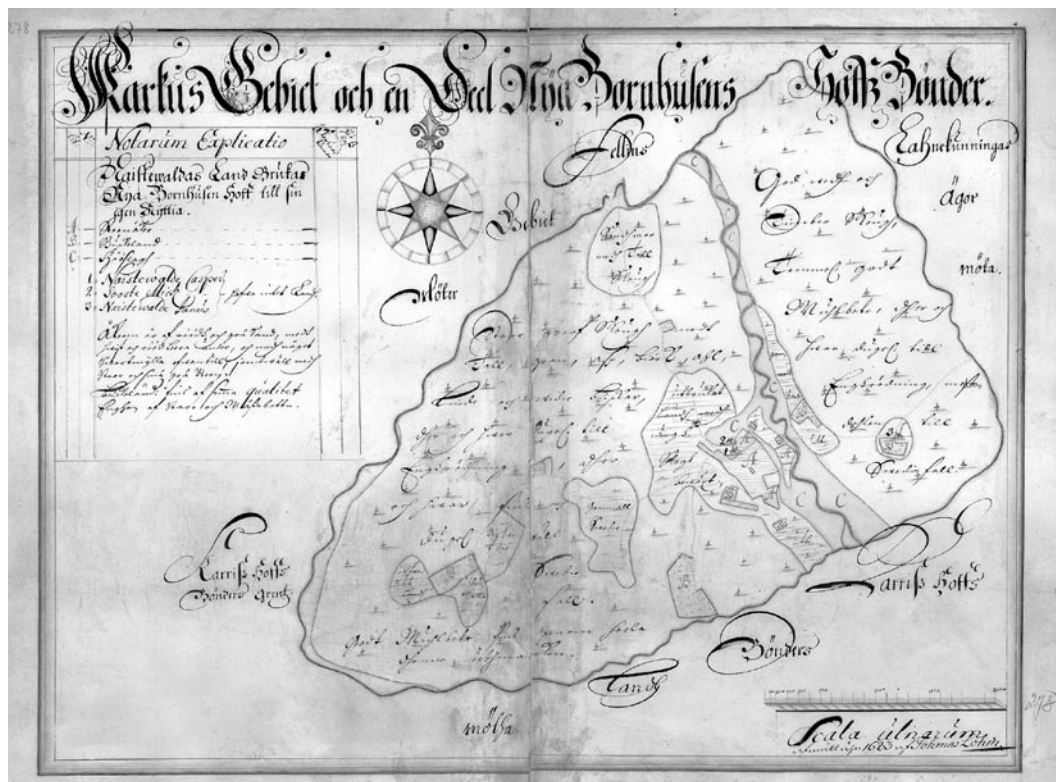
¹⁰⁵ EAA, f. 308, n. 2, s. 13, 14, 15.

¹⁰⁶ EAA, f. 308, n. 2, s. 22.

¹⁰⁷ EAA, f. 308, n. 2, s. 12.

¹⁰⁸ EAA, f. 308, n. 6, s. 266; f. 2072, n. 5, s. 310, l. 312.

¹⁰⁹ EAA, f. 308, n. 2, s. 16, l. 17, 19; EAA, f. 308, n. 6, s. 167.

Alepõletamise mõju maastikule võib näha Halliste kihelkonna Kaubi mõisa Naistevala küla kaardil aastast 1683. Põlispõllule (A) lisaks on talud kasutanud võsa- ehk metsapõlde (B), mille ümbruses leidis mitu vana väljakurnatud alemaad (*gammall swedie*), kusjuures ühele neist oli juba noor mets peale kasvanud. Kaardi vasakpoolses nurgas võib näha ka ühte uut alemaad (*ny swedie*). Lisaks oli paiguti võimalik alet teha ka küla ümbritsevatel suurtes segametsades. EAA, f. 308, n. 2, s. 16.

tihedalt asustatud ja nii voortevahelised kui ka piirkonna metsaga kaetud äärealad olid enamasti liigniisked ja aletamiseks seetõttu kõlbmatud. Suuremaid aletamiseks sobivaid metsi selles piirkonnas ei olnud, mistõttu on isegi näiteks Pupastvere külast lääne pool paiknenud Perko soo kohta märgitud, et selles oli siin ja seal aletamiseks kõlblikke kohti.¹¹⁰ Tartumaa lõunaosa (Nõo, Kambja, Rõngu, Puhja, Võnnu, Põlva, Räpina) kihelkondades oli piirkondi, kus võsamaid kasutati vähe, kuid mitmel pool oli ka suuremaid metsi, mis vähemalt osaliselt kõlbasid aletamiseks.¹¹¹ Kanepi Piigandi mõisas talud enamasti võsapõldu ei

kasutanud, seda oli valdavalt ainult hajataludel.¹¹² Hargla piirkonnas oli vähe põllustamiseks sobivat maad, seal sobisid aletamiseks väikesed noored männi- ja kasemetsad ja ka suuremad metsad kõlbasid tuleviljeluseks ainult paiguti.¹¹³ Sealsetel küladel oli aletamiskõlblikku metsa vähe, sest metsad kannatasid liigniiskuse all.¹¹⁴

Aletamiseks oli väga sobiv Rõuge-Vastseliina piirkond, kus oli suuremaid selleks kõlblikke metsi. Enamasti oli tegemist kuuse-, kase- ja männimetsaga, kus leidis nii kasutus- kõlblikke kui ka väljakurnatud alemaid. Kui teistes piirkondades on kaartidel iga üksik

¹¹⁰ EAA, f. 308, n. 2, s. 68, 69.

¹¹¹ EAA, f. 308, n. 2, s. 88, l. 102, 103, 108.

¹¹² EAA, f. 308, n. 2, s. 173, 174.

¹¹³ EAA, f. 308, n. 2, s. 169, 170, 171, 172.

¹¹⁴ EAA, f. 308, n. 6, s. 318, 319.

alemaa detailselt välja joonistatud, siis siin on piirdutud enamasti üldise hinnanguga, mis näitab, et aletamine oli selles piirkonnas tavaline ja et kõikide metsade keskel paiknenud alemaade kaardilejoonistamine oleks olnud maaomõõtjate jaoks liialt tömahukas. Kuid ka selles piirkonnas oli alemetsaks ikkagi noor mets, kusjuures selgelt ilmneb metsa kasutamine osade kaupa: mõni osa metsast oli aletatud, teine osa välja kurnatud ning kõrvale jäetud (näiteks suur ja väike kase- ja lepamets, osalt raiutud, osalt kasutusel ja osalt välja kurnatud, või kase-, kuuse- ja männimets, mis osaliselt kõlbab aletamiseks). Seega enamasti tehti ka selles piirkonnas alet segametsas. Rõuge kihelkonna Saaluse mõisa juures on erandlikuna märgitud ka suur männimets, mis oli kavas põletada 1684. aastal.¹¹⁵ Vastseliina kaardikirjeldusraamatus on kirjas, et lisaks kirja pandud maadele on kõikidel talupoegadel võimalus teha metsas alet ja puhastada seda ka heinamaaks, mida määrustele vastavalt on ka tehtud.¹¹⁶ Seega on mõis seal soosinud aletamist, mida võimaldas ka piisava tööjõu olemasolu sealsetes suurperedes.

Seega võib kokkuvõtlikult öelda, et ka talude alemaade suurus oli põlispõldudega võrreldes vägagi erinev. Kihelkondades, kus liigniiskete maade osatähtsus oli suur, puudusid võimalused võsapõldude ulatuslikumaks kasutamiseks. Pärnu kreisis oli talude põlis- ja võsapõllu suhe olnud kõige rohkem põlispõldude kasuks Häädemeeste, Mikhli, Pärnu-Jaagupi, Pärnu ja Tõstamaa kihelkonnas. Veidi suurem oli võsapõldude osatähtsus Audru, Tori ja Vändra, Suure-Jaani ja Viljandi kihelkonnas. Kõige rohkem on võsapõlde kasutatud Pärnu kreisi lõunaosas Halliste, Karksi, Saarde, Helme ja Paistu kihelkonnas. Tartu kreisis oli võsapõldude tähtsus kõige suurem metsarohketel ja suhteliselt hõredalt asustatud aladel, eelkõige Torma, Rõuge ja Vastseliina kihelkonnas.

Käesoleva artikli raames ei ole võimalik pikemalt peatuda aletamise käigul 18. ja 19.

sajandil. Siiski võib nõustuda seisukohaga, et aletamise ja võsapõldude kasutamise osas ilmneb 17. sajandil selge suund aletamise vähenemise poole nii relatiivsel kui ka absoluutsel määral.¹¹⁷ Kuigi ale tähtsus suurenes ilmselt ajutiselt taastumisperioodil pärast 1695.–1697. aasta nälga, Põhjasõda ja 1710. aasta katku, piirasid seejärel alepõletamist nii asustustiheduse kasv, põlispõldude pindala laienemine, mõisate majanduslik tugevdamine kui ka metsade kasutamise reguleerimine, ja võimaldasid seda erilise viljelusviisina kasutada ainult väga piiratud alal, eelkõige Eesti ala kaguosas. Tuleviljelus säilitas veel 19. sajandil teatud tähtsuse eelkõige uudismaa tegemisel põlispõldude laiendamiseks.

Aletamist on kutsutud põllu emaks. Alet on tehtud kõikjal, kus põldu on viljeldud. Aletamine on viljeluskultuurina olnud eriti tömahukas elatusala. See on olnud raskem kui põlispõllu harimine, muidugi välja arvatud uudismaa ülesharimise periood. 17. sajandi algupoolel sõja-, nälja- ja katkuaja järel oli aletamisel väga suur tähtsus nii talu- kui ka mõisapõldude taastamisel ja laienemisel. Kuigi võsapõldude osakaal oli kohati üsna suur, hakkasid 17. sajandi lõpul aletamise võimalused vähenema ja seda nii põlispõldude laienemise kui ka senise aletamise suure ulatuse tõttu. Tuleviljeluseks olid kõige paremad võimalused üksikutes hõredama asustuse, väiksema mõisastatuse ja rikkalike metsavarudega piirkondades.

Artikkel on valminud sihtfinantseeritava teema SF0180006s11 ja ETF-i grantide 8209 ja 9164 toel.

Ülle Tarkiainen

(1957), PhD.,
üldajaloo vanemteadur,
Tartu Ülikool, Lossi 3, 51003 Tartu,
ulle.tarkiainen@ut.ee

¹¹⁵ EAA, f. 308, n. 2, s. 177.

¹¹⁶ EAA, f. 308, n. 6, s. 316, l. 75v.

¹¹⁷ H. Ligi. Põllumajanduslik maakasutus, lk. 75.